

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЗАСТАВА» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

О. І. Ситайло

*головний консультант відділу
узагальнення судової практики
та організаційно-методичної
допомоги судам нижчого рівня
науково-експертного управління ВССУ*

У засобах масової інформації все частіше з'являються повідомлення про застосування застави щодо осіб, які підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень. Для прикладу: «Двом затриманим у Києві за хабар у \$150 тис. прокурорам обрано запобіжний захід у вигляді утримання під вартою з альтернативою застави в 3 млн 45 тис. грн» [10], «За клопотанням прокуратури Одеської області підозрюваному в одержанні хабара обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою з визначенням застави у розмірі 1,3 млн грн...» [4]. Отже, сьогодні застава актуалізується і стає одним із найбільш поширено застосовуваних запобіжних заходів у кримінальних провадженнях.

Водночас усупереч активізації застосування застави і серед науковців, і в законодавця відсутнє єдине бачення змісту поняття «застава», що негативно впливає на практику її застосування.

Така ситуація зумовлена, зокрема, недосконалістю законодавчої регламентації кримінального провадження і недостатністю наукових напрацювань за темою природи й ознак застави в контексті кримінального процесуального права.

Тією чи іншою мірою зазначене питання досліджувалося такими науковцями у сфері кримінального судочинства, як Т. В. Данченко, Ю. В. Донченко, М. М. Михеєнко, Ю. Д. Москалюк, В. Т. Нор, П. П. Пилипчук, В. О. Попелюшко,

З. Д. Смітійенко, В. П. Шибіко та ін. Водночас останнє комплексне дослідження цього явища датується 2007 роком (кандидатська робота Т. В. Данченко «Застава в системі запобіжних заходів у кримінальному процесі України») і на сьогодні вже втратило свою актуальність у зв'язку з оновленням кримінального процесуального законодавства.

У результаті залишається низка невирішених теоретичних, законодавчих і практичних питань щодо застави як заходу забезпечення кримінального провадження. Тож метою написання статті є з'ясування змісту й особливостей поняття «застава» в національному кримінальному провадженні.

Насамперед вважаємо за необхідне розглянути зміст поняття «запобіжний захід», яке є визначальним для досягнення поставленої нами мети. О. Г. Шило пропонує розуміти запобіжні заходи як різновид заходів забезпечення кримінального провадження попереджувального характеру, які застосовуються за наявності підстав і в порядку, встановленому законом, уповноваженими на те органами та посадовими особами стосовно підозрюваного, обвинуваченого з метою запобігти спробам ухилитися від досудового розслідування і суду, перешкодити встановленню істини, продовжити злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень [11, с. 145].

У цій дефініції автор звертає увагу на такі особливості запобіжних заходів, як попереджувальний і обмежувальний їх характер, законодавчу регламентацію застосування, застосування уповноваженими суб'єктами щодо підозрюваного та обвинуваченого на підставі процесуального рішення.

Ознаками запобіжних заходів науковці вважають також примусовий (передбачається можливість застосування в примусовому порядку) і виключний (застосовується лише в тих випадках, коли іншими заходами завдання кримінального провадження досягнути неможливо) характер таких заходів [6, с. 4–6].

Відповідно до ст. 176 КПК до числа запобіжних заходів на рівні з особистим зобов'язанням, особистою порукою, домашнім арештом, триманням під вартою і затриманням особи віднесено заставу [5].

У Законі України «Про заставу» законодавець визначив заставу як спосіб забезпечення зобов'язань, якщо інше не встановлено законом. На підставі застави кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставадавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами. Застава виникає на підставі договору, закону або рішення суду [7].

У результаті аналізу наведеного визначення можна виокремити такі характерні ознаки застави.

По-перше, застава є способом забезпечення зобов'язань.

У цьому контексті слід зауважити, що у Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «спосіб» визначено як певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось; те, що служить знаряддям, засобом тощо в якій-небудь справі, дії. Водночас засіб — це спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб [1]. Отже, в довідковій літературі ці два поняття частково ототожнюються.

У науковій літературі способом захисту є сукупність дій, за допомогою яких відновлюються, визнаються, встановлюються права та законні інтереси особи, а засобом захисту — сукупність дій, спрямованих на відновлення, визнання та встановлення прав і законних інтересів особи... При цьому кожний спосіб захисту має свої засоби [2, с. 37]. Як вбачається із зазначеного, запропоновані автором процитованих дефініцій підходи до розуміння досліджуваних категорій суперечать зробленому ним висновку.

Спосіб з англ. «way» перекладається також як шлях (яким чином). Засіб з англ. «tool» має, крім іншого, значення «прилад» (за допомогою чого).

Враховуючи зазначене вище, ми, по-перше, не поділяємо позицію законодавця й деяких науковців щодо синонімічності понять «спосіб» і «засіб» та вважаємо, що застава є засобом, а не способом.

По-друге, документальними підставами застосування застави є договір, закон і рішення суду.

По-третє, є дві сторони правовідносин із застосування застави: той, кому виплачується застава, і той, хто виплачує заставу.

Насамкінець слід зазначити, що наведене визначення поняття «застава», враховуючи застосування термінів «зобов'язання», «кредитор» та «боржник», властива цивільному праву.

Стосовно застави в кримінальному процесуальному праві, то відповідно до частин першої та другої ст. 182 КПК застава полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у доход держави в разі невиконання цих обов'язків. Можливість застосування застави щодо особи, стосовно якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, може бути визначена в ухвалі слідчого судді, суду у випадках,

передбачених частинами третьою або четвертою ст. 183 цього Кодексу. Застава може бути внесена як самим підозрюваним, обвинуваченим, так і іншою фізичною або юридичною особою (заставадавцем). Заставадавцем не може бути юридична особа державної або комунальної власності або така, що фінансується з місцевого, державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим, або у статутному капіталі якої є частка державної, комунальної власності, або яка належить суб'єкту господарювання, що є у державній або комунальній власності [5].

Враховуючи зміст цього визначення, а також статті 176–178, 182 КПК, застава можна охарактеризувати так:

- вона є запобіжним заходом;
- застава є засобом забезпечення (гарантією) виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків;
- її предмет – це лише кошти (за винятком арештованих або тих, що є речовими доказами);
- розмір застави не завжди є чітко фіксованим, оскільки допускається прийняття відповідного рішення слідчим суддею або судом;
- кошти застави вносяться у дохід держави;
- суб'єктами внесення застави є підозрюваний, обвинувачений, інша фізична чи юридична особа (окрім юридичних осіб державної чи комунальної власності або у статутному капіталі якої є частка державної, комунальної власності);
- застосовується в установлених законодавством випадках і порядку;
- документальною підставою застосування застави є ухвала слідчого судді або суду про застосування запобіжного заходу;
- фактичною підставою застосування застави є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений може перешкоджати кримінальному провадженню чи вчинити інше кримінальне правопорушення.

Враховуючи зазначене, спільними для цивільного та кримінального процесуального права ознаками застави є такі: застава є засобом забезпечення виконання фізичною особою обов'язку; предмет застави має майнову природу; підставою застосування застави є офіційне письмове рішення.

У довідковій літературі містяться такі визначення поняття «застава»:

- 1) передача майна у забезпечення зобов'язання (під іпотеку);
- 2) річ, яка надана під забезпечення;
- 3) доказ забезпечення будь-чого [9, с. 146].

У цьому контексті цілком слушною, на нашу думку, є позиція І. Й. Пучковської, що саме підхід до застави як до забезпечення будь-чого дозволяє використовувати термін «застава» в різних галузях права [8, с. 42].

Науковці ж зміст поняття «застава» визначають так: застава полягає у внесенні на депозит суду грошей (цінностей) підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, засудженим, іншими фізичними особами та юридичними особами, зареєстрованими в установленому законом порядку, для забезпечення виконання зобов'язання їх належної поведінки за наявності підстав, передбачених ст. 148 КПК [3, с. 16]. Це визначення є одним з небагатьох наукових визначень досліджуваної категорії. Однак, хоча ключові аспекти змісту застави і залишаються незмінними, процитована дефініція не відповідає ані сучасній практиці, ані законодавству, оскільки формулювалася з урахуванням норм КПК, який втратив чинність 19 листопада 2012 року.

Підсумовуючи, вважаємо, що застава — це засіб забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків примусового, попереджувального та обмежувального характеру, який застосовується в установлених законодавством випадках, порядку та розмірах уповноваженими суб'єктами щодо підозрюваного та обвинуваченого на підставі ухвали слідчого судді або суду шляхом внесення підозрюваним, обвинуваченим, іншою фізичною чи юридичною особою коштів на спеціально визначений рахунок.

Тож вважаємо за необхідне доповнити ст. 182 КПК частиною першою такого змісту: «1. Застава — це засіб забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків примусового, попереджувального та обмежувального характеру, який застосовується в установлених законодавством випадках, порядку та розмірах уповноваженими суб'єктами щодо підозрюваного та обвинуваченого на підставі ухвали слідчого судді або суду шляхом внесення підозрюваним, обвинуваченим, іншою фізичною чи юридичною особою коштів на спеціально визначений рахунок.». У зв'язку з цим частини першу — одинадцяту ст. 182 КПК вважати частинами другою — дванадцятою відповідно.

Насамкінець слід зазначити, що понятійний апарат є тим базисом, який забезпечує єдині підходи до вирішення того чи іншого питання на етапі наукового дослідження, законотворчості, формування й реалізації державної політики відповідного спрямування. Це твердження стосується і кримінального судочинства загалом та правовідносин із застосування інституту застави у кримінальному провадженні зокрема.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун». — 2004. — 1140 с.
2. *Гетьманцева Н. Д., Козуб І. Г.* Засіб, спосіб і форма захисту трудових прав // Адвокат. — 2009. — № 11 (110). — С. 37–42.
3. *Данченко Т. В.* Застава в системі запобіжних заходів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Т. В. Данченко. — К., 2007. — 17 с.
4. Застава хабарнику фіскальної служби Одещини складе 1,3 мільйони гривень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://odesa.depo.ua/ukr/odesa/zastava-habarniku-fiskalnoyi-sluzhbi-odeshchini-sklade-1-3-milioni-30112015132400>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9–10. — Ст. 88.
6. *Попелюшко В. О.* Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок та суб'єкти застосування / В. О. Попелюшко // Адвокат. — 2012. — № 9 (144). — С. 4–6.
7. Про застава : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2654-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 47. — Ст. 642.
8. *Пучковская И. Й.* Залог недвижимости — способ обеспечения исполнения обязательств : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / И. Й. Пучковская ; Национальная юридическая академия Украины. — Харьков, 1995. — 198 с.
9. *Рашківська В. В.* Поняття, зміст та класифікація застави / В. В. Рашківська // Порівняльно-аналітичне право. — 2013. — № 3-1. — С. 146–148.
10. У Києві суд заарештував прокурорів, затриманих на хабарі \$ 150 тис., і призначив застава [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/152941>.
11. *Шило О. Г.* Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : моногр. / О. Г. Шило. — Х. : Право, 2011. — 472 с.

Ситайло О. І. Окремі питання визначення поняття «застава» у кримінальному провадженні

Аногація. У статті досліджено природу поняття «застава» крізь призму кримінального процесуального права. Насамперед зауважено на рівні досліджуваності задекларованої теми та названо науковців у сфері кримінального судочинства, які вивчали зміст зазначеної категорії. Окрім того, автором проаналізовано законодавчу та наукову базу із досліджуваної тематики в частині визначення категорії «застава» та виокремлення її характерних ознак. У результаті здійсненого дослідження внесено пропозицію щодо авторської дефініції досліджуваної категорії та її закріплення в нормах КПК.

Ключові слова: застава, кримінальне провадження, злочин, судові рішення, кошти.

Ситайло О. И. Отдельные вопросы определения понятия «залог» в уголовном производстве

Анотация. Статья посвящена исследованию природы понятия «залог» сквозь призму уголовного процессуального права. В ней автором проанализирован научный и законодательный материал по исследуемой тематике и внесено предложение о дефиниции этой категории.

Ключевые слова: залог, уголовное производство, преступление, судебное решение, средства.

Sytailo O. I. Separate Issues of Determination of Notion «Bail» in Criminal Proceedings

Summary. The article deals with the determination of the notion «bail» through the prism of criminal procedure law. First of all, the author remarked on the level of investigating the declared topic and enumerated scholars in the sphere of criminal judicial proceedings, who studied the content of the noted category. Besides, the author has analyzed legislative and scientific basis for the investigated topic in terms of determination of the «bail» category and outlining its characteristic features. Due to the held investigation, there was a proposal as for author's definition of the investigated category and its fixing in the CPC norms.

Key words: bail, criminal proceedings, offence, judgement, funds.